

Лекція 2. Класифікація туристичних ресурсів

Класифікація є науково-методичним прийомом з упорядкування інформації за певною ознакою. Якщо таких ознак не одна, а декілька, тоді мова може йти про типологію. Найчастіше відомі з літератури системи впорядкування інформації з туристсько-рекреаційних ресурсів є класифікаціями, і побудовані вони переважно за сутнісною ознакою, тобто відбивають якісні відміни. Такий класифікаційний принцип є найбільш простим і зрозумілим, оскільки одразу ділить всю наявну інформацію на кілька великих класів і кожен з виділених класів має власну внутрішню структуру. Такий підхід плідний у просвітницькій, популяризаційній діяльності, на перших етапах наукової та практичної роботи. Але класифікаційна схема стає громіздкою і малоприсадною для практичних цілей з ускладненням структури ресурсної бази.

Комплексний характер попиту/пропозиції, зростаючі можливості індустрії туризму зі створення об'єктів певного туристського призначення потребують перегляду класифікаційних основ, їх розширення та доповнення за іншими принципами.

У «Туристському термінологічному словнику» наведене таке трактування туристичних ресурсів: *«Ресурси туристські - природні, історичні, соціально-культурні об'єкти, з об'єктами туристичного показу включно, а також інші об'єкти, здатні задовольняти духовні потреби туристів, сприяти відновленню та розвитку їх фізичних сил. Р.т.є доступними для ознайомлення і використання незалежно від форми власності, якщо до того немає законодавча накладених обмежень. Природні та антропогенні геосистеми, тіла та явища природи, артефакти, які мають комфортні властивості і споживчу вартість для рекреаційної діяльності і можуть бути використані для організації відпочинку та оздоровлення певного контингенту людей в певний фіксований час за допомогою технології та наявних матеріальних можливостей.»*. Як бачимо, трактування поняття «туристичні ресурси» достатньо широке, а номенклатура

туристичних ресурсів практично безмежна.

Туристичні ресурси - це ті об'єкти природи, історії, культури, поточні події, явища, які можуть бути використані при створенні та реалізації туристичного продукту.

Туристичні ресурси - це частина туристсько-рекреаційного потенціалу певної території, яка включена до складу туристичного продукту і підлягає реалізації з туристичною метою. Туристичні ресурси є почасти мотиваційною підставою для вибору певного турпродукту (за видом, напрямком, сезоном та іншими ознаками). Поняття «туристичні ресурси» і «рекреаційні ресурси» використовуються як синоніми, оскільки туризм є мобільною формою рекреаційної діяльності. Саме наявність та територіальна локалізація перш за все природних та культурно-історичних ресурсів визначає туристсько-рекреаційну спеціалізацію певних територій.

Туристична діяльність на певній території розвивається на основі тих ресурсів, які існують чи можуть бути задіяні або створені в країні.

Розрізняють *наявні* ресурси, що вже використовуються в туристичній діяльності, та *потенційні* (туристсько-рекреаційний потенціал), які можуть бути задіяні за певних умов (реставрація, реконструкція, розвиток транспортної, туристичної інфраструктури тощо). Потенційні ресурси надають можливості для нарощування пропозиції, створення нового турпродукту, є основою як інтенсивного, так і екстенсивного розвитку туризму шляхом залучення до туристичної діяльності нових територій задля інтенсифікації внутрішнього та іноземного туризму.

Структура туристичних ресурсів достатньо добре розроблена і представлена в літературі, наприклад праці Ананьєва М.А., Бейдика О.О., Гезгали Я, Зачиняєва Н.П., Квартальнова В.О., Крачила М.П., Любіцевої О.О., Мироненка М.С., Пірожника І.І., Поповича С.І., Твердохлебова І.Т., Фальковича Н.С. та багатьох інших.

Різноманітність туристичних ресурсів викликає необхідність їх класифікації.

До класифікації туристичних ресурсів можна застосувати такі підходи:

- 1) сутнісний (за предметною сутністю ресурсу);
- 2) діяльнісний (за характером використання в туризмі);
- 3) атрактивний (за мірою та формою залучення до туристичної

діяльності);

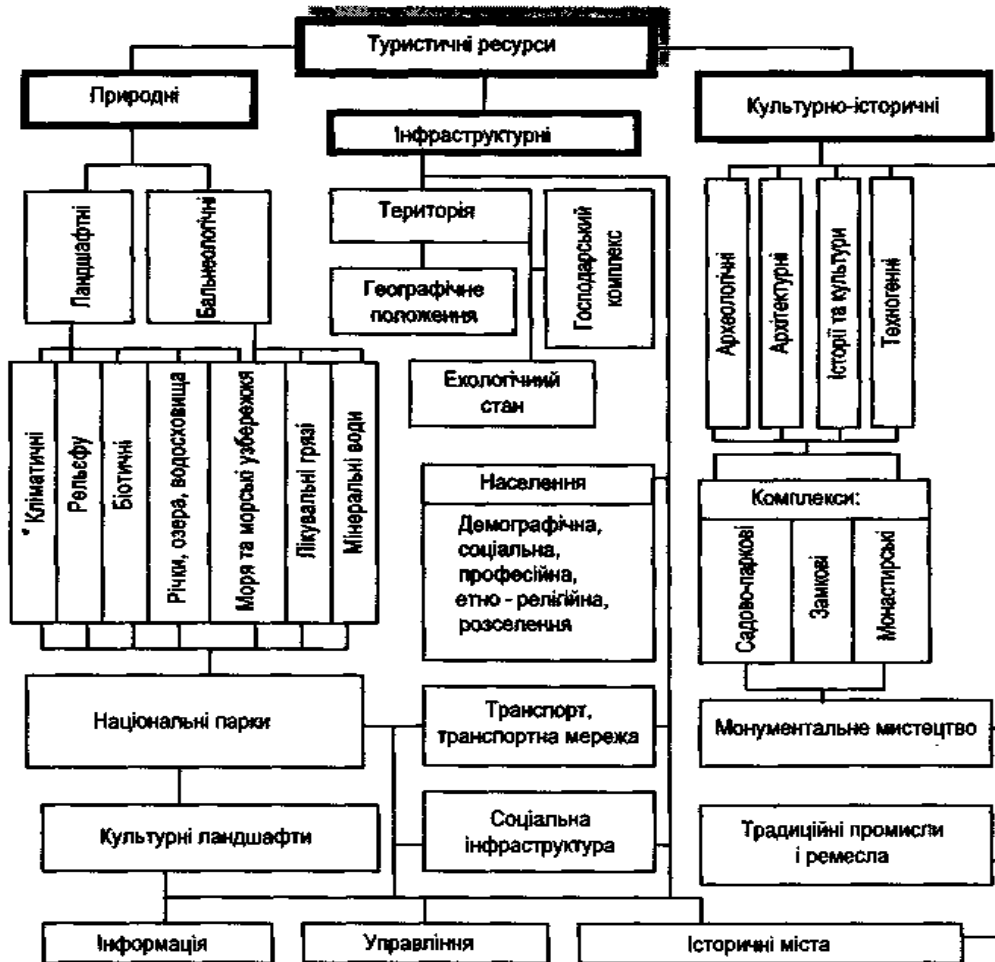
4) ціннісний (оснований на унікальності даного ресурсу);

5) функціональний (оснований на неповторності туристичних умов

і ресурсів в поєднанні з комплексністю їх використання);

б) еколого-економічний (за споживчою вартістю ресурсу).

1) Згідно предметно-сутнісного підходу (мал. 1.9) туристичні ресурси поділяються на: а) природно-рекреаційні (клімат та розподіл його

Мал. 1.9 – Класифікація туристичних ресурсів (сутнісний підхід)

складових протягом року, узбережжя морів та океанів, акваторії водойм та річок, мінеральні джерела, мальовничі ландшафти, національні природні парки тощо);

б) культурно-історичні, куди відносяться археологічні, архітектурні пам'ятки, здобутки історії і культури минулого та сучасні архітектурні та техногенні шедеври;

в) інфраструктурні, представлені територією, яка сама є ресурсом (її протяжність, конфігурація, географічне положення), населенням з його традиційною етнічною культурою (одяг, їжа та напої, житло, промисли та ремесла, традиційні прийоми господарювання, вірування, побутові звички та традиції, свята та обряди, завдяки яким можна ознайомитись з фольклором, піснями, танцями населення даної країни тощо), втіленою як в традиційну, так і в сучасну систему господарювання, яка забезпечує функціонування туристичної галузі в складі суспільно-географічного комплексу території шляхом розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, наприклад, цілеспрямовано створюючи місця відпочинку як спеціалізовані територіальні рекреаційні комплекси (ТРК).

2) *Діяльнісний підхід* дозволяє класифікувати ресурси за соціально-економічною сутністю, вартісними та трудовими ознаками на:

а) туристичні блага, наявність яких об'єктивна і практично не залежить від людської діяльності. Це природно-рекреаційний потенціал території, представлений сприятливим для відпочинку в будь-яку пору року кліматом, мальовничими краєвидами, іншими природно-географічними умовами;

б) туристичні ресурси, які включають об'єкти, створені людською працею (пам'ятки історії, культури, архітектури, музеї тощо) та об'єкти, до яких докладається людська праця з метою підтримки їх атрактивних якостей (пляжі, національні парки тощо);

в) туристична інфраструктура, представлена підприємствами розміщення, харчування, транспорту, екскурсійного обслуговування та проведення дозвілля.

Перші дві групи обумовлюють абсолютні переваги певних територій в розвитку туризму і становлять мотиваційну основу для здійснення подорожі, а третя група сприяє комфортності подорожування, створюючи умови споживання турпродукту.

За рівнем розвитку туристичної інфраструктури, що характеризує розвиток пропозиції на туристичному ринку, ступенем її концентрації можна робити опосередкований висновок про цінність даної території для туристів. В той же час слід мати на увазі, що надмірна експлуатація туристичних цінностей призводить до їх деградації і негативно впливає на попит. Тому необхідним елементом туристичної діяльності є визначення граничних навантажень на туристичні

об'єкти певного класу і неухильне їх дотримання в практиці експлуатації. Вже зараз в ряді країн існують обмеження на відвідування національних парків, окремих об'єктів природи та історико-культурних пам'яток.

3) *За атрактивністю* в туристичну діяльність можна виділити:

а) об'єкти показу або атрактивні об'єкти, які включають до складу турпродукту і використовують як елементи програмного забезпечення турів;

б) об'єкти дозвілля, які можуть становити як програмне забезпечення, так і входити до складу додаткових послуг, що надаються в місцях відпочинку.

4) Відповідно до *ціннісного підходу* розрізняють світову культурну і природну спадщину та національне культурно-історичне і природне надбання.

Поняття культурної і природної спадщини формувалося протягом другої половини ХХ ст. і оформилось прийняттям у 1972 р. Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини.

В якості культурної спадщини Конвенцією визначені пам'ятки історії та художньої творчості, їх ансамблі та пам'ятні місця, які мають видатну універсальну цінність з точки зору культури, науки та естетики.

До природної спадщини належать пам'ятки природи (геологічні, фізико-географічні і біологічні об'єкти) та території, що є ареалами поширення видів тварин і рослин, які знаходяться під загрозою знищення, що мають видатну універсальну цінність з точки зору науки, охорони довкілля чи природної естетики.

Таке розширене трактування культурної і природної спадщини людства ґрунтується на розумінні цілісності, взаємозв'язку природних і культурних компонентів у розвитку людської цивілізації, на зростаючій в умовах глобалізації пріоритетності загальнолюдських цінностей. Саме тому спадщина визначається як *«інтегральний чинник формування і розвитку етносів, матеріалізований в об'єктах та явищах природи і культури, що знаходить свій прояв у георозмаїтті»*.

Збереженню біологічного, ландшафтного та етнічного розмаїття присвячена науково-практична діяльність ЮНЕСКО зі створення Списку всесвітньої спадщини та охорони його об'єктів. В першу чергу до Списку заносяться об'єкти, які зазнають негативного впливу як природних (землетруси, епейрогенічні рухи

земної кори, зміни кліматичних умов, зсувні та яружні процеси, абразія берегів, вивітрювання тощо), так і антропогенне обумовлених (забруднення повітря, поверхневих та підземних вод, порушення геологічного середовища та ґрунтового покриву, деградація рослинності, в тому числі внаслідок рекреаційної дегресії, шум, вібрація та інші порушення природних параметрів довкілля) чинників і потребують підтримки всієї світової громадськості зі збереження, відновлення та охорони.

До Списку всесвітньої спадщини (на початок XXI ст.) внесено майже 600 об'єктів, з яких 76 % становлять об'єкти культурної, 21 % - природної та 3% - природно-культурної спадщини, що розташовані в більш ніж 110 країнах світу. Щорічно Список поповнюється приблизно тридцятьма новими об'єктами завдяки діяльності Всесвітньої комісії по культурі та розвитку ЮНЕСКО та національних органів з охорони природної і культурної спадщини. Найбільше пам'яток, які внесені до Списку і знаходяться під охороною ЮНЕСКО, сконцентровано в Європі (понад половина від загальної кількості), що є наслідком чіткої, цілеспрямованої діяльності державних інституцій європейських країн зі збереження пам'яток природи, історії і культури.

Кожна країна, згідно діючого законодавства, опікується охороною культурно-історичної та природної національної спадщини, яка також становить туристичні ресурси даної країни.

5) *Функціональний підхід* до класифікації туристичних ресурсів оснований на комплексному характері туристичного споживання і туристичної діяльності з виробництва турпродукту. Комплексність споживання туристичних ресурсів відтворює мотивацію подорожування і ґрунтується на георозмаїтті. Поняття георозмаїття в його конкретно-територіальному наповненні може розглядатися як «родове» щодо туристичних ресурсів. Таке твердження ґрунтується на розумінні мотиваційної туристичної привабливості певних територій як таких, що є відмінними за комплексом ознак від місця постійного проживання туриста.

Георозмаїття є об'єктивним фактом сполученості природничої і соціальної історії, зафіксованим зовнішніми відмінами «від місця до місця». Георозмаїття сформувалось внаслідок адаптації певного етносу до природного середовища,

«яке його годує» (за висловом М. Гумільова) і візуально фіксується пейзажними властивостями культурного ландшафту. Культурні ландшафти в процесі культуругенезу змінюються, але в цілому зберігають основні властиві їм риси, які склалися в процесі традиційного природокористування з притаманними тільки йому елементами матеріальної та певною мірою духовної культури, що склалися на даній території.

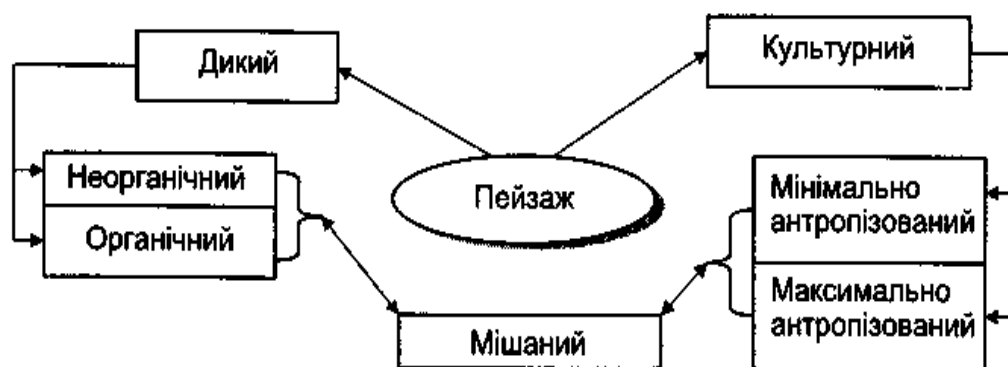
Георозмаїття - категорія динамічна, яка постійно трансформується під впливом інноваційного процесу, посиленого останнім часом дією глобалізації. Сучасні інновації змінюють, часто стандартизують, доповнюючи характерними елементами культури доби глобалізації, традиційні культурні ландшафти, досить лише згадати урбамістичні пейзажі великих міст, багатоповерхові транспортні розв'язки тощо. Але георозмаїття, як відміна «від місця до місця», зафіксоване в формах і типах геопросторової організації природокористування, можна розглядати як ознаку туристичної привабливості певної території.

Георозмаїття, його ознаки, що є мотиваційно привабливими для здійснення подорожі і особистого ознайомлення з ними (туристичного споживання), є туристичним ресурсом.

Георозмаїття фіксується ландшафтними відмінами, які є зовнішньою ознакою, та культурними відмінами, які становлять функціональне наповнення виділеної за зовнішніми ознаками етноландшафтної геокультурної системи (артефакти матеріальної, духовної та екологічної етнічної традиційної та сучасної культури, подійні соціокультурні факти сучасного життя тощо). Ландшафт є закономірним сполученням природних компонентів, що має чіткі просторові обриси. Ці обриси сприймаються як цілісна, закономірна, гармонійна картина з характерними тільки для даної місцевості рисами - пейзажними (зовнішніми) ознаками. Пейзажні властивості ландшафту відбиті в зорових образах, що закарбовуються в людському сприйнятті і містять для людини не тільки інформацію, яка дозволяє орієнтуватися в довкіллі, але й важливі життєві цінності, формуючи світосприйняття. Відомі з численних описів факти сприйняття людиною, яка виросла і сформувалась в певному ландшафті, іншої за пейзажними властивостями території. Так, у людини, що виросла на рівнині,

гірські пейзажі викликають разом із захопленням незвичним, почуття незручності і невпевненості; безкрайні пустельні простори (будьте піщана чи сніжна пустеля) викликають у жителя середніх європейських широт відчуття пригнічення і занепокоєння. Те ж стосується й кольорів рідного пейзажу: вони вкарбовуються в сприйняття природного оточення і крізь них людина сприймає згодом інші пейзажі, мимоволі відтворюючи їх в звичній гамі. Як зазначає В.П. Семенов-Тян-Шанський, голландські художники, що звикли до коричнево-зелених кольорів рідних ландшафтів, навіть на полотнах на біблейські та євангельські сюжети, зображуючи Палестину чи Єгипет, подавали суміш голландських пейзажів з римськими руїнами в звичній приглушеній кольоровій гамі. Таким чином, пейзаж є візуально-естетичним сприйняттям довкілля. Візуальний підхід дозволяє виділити в ландшафті характерні риси і на цій основі провести типологію ландшафтів за пейзажними ознаками (мал. 1.10).

Пропонована типологія побудована на основі міркувань, висловлених В.П. Семеновим-Тян-Шанським. «Дикий» або природний пейзаж є первісним, який за наявності біотичного компонента поділяють на органічний, де основною складовою є рослинність, і неорганічний, де основною складовою є рельєф.

Мал. 1.10 – Пейзажна типологія ландшафтів

Неорганічні пейзажі, які формуються за відсутності одного з природних компонентів, викликають у людини «пустельне почуття» - самотності, меншевартості, покинутості, врешті-решт, чогось фантастичного, позалюдського. Наприклад, печерні пейзажі формуються в результаті взаємодії земної поверхні,

води та повітря, але практично без участі сонячного світла та тепла, яке проникає в печери через численні перепони. Тому, мабуть, з печерами в людській свідомості здавна пов'язані сакральні уявлення (від християнського усамітнення - затворництва до демонології).

Культурним є пейзаж, в якому наявні і візуально «прочитуються» антропогенні складові: елементи матеріальної культури чи наслідки людської діяльності. За ознакою зміненості (міри антропогенного втручання в природне середовище) культурні ландшафти можна поділити на мінімально антропізовані, де наслідки людської діяльності «вкраплені» в природне оточення (лісогосподарські, транспортні та інфраструктурні) та максимально антропізовані або практично повністю змінені людиною (промислові, урбаністичні). Між цими двома крайніми проявами окультуреності існує безліч перехідних типів (наприклад, різноманітні сільськогосподарські тощо). Таким чином, пейзаж сприймається передусім як певний простір, структурований за співвідношенням природних та антропогенних компонентів в ландшафті.

Пейзажні характеристики ландшафту змінюються в часі залежно від інтенсивності антропогенних впливів. За цією ознакою виділяють п'ять видів пейзажів:

1) *первісні*, яких не торкнулась людська діяльність (слід зауважити, що таких ділянок в світі стає все менше. Дикими можна вважати, та й то умовно, високогірні території, незадіяні в господарюванні, та високі широти, де немає постійного населення, а провадяться тільки наукові роботи, та окремі території, що за своїми природними умовами непридатні для заселення);

2) *напівдикі*, в яких наявні певні ознаки освоєння людиною цих територій. Це території, де панує привласнюючий тип господарювання з його обмеженими технологіями, наприклад, мисливські угіддя;

3) *культурні*, в яких домінуючими складовими є результати людської діяльності (поселення, технічні об'єкти, кар'єри, рекультивовані землі, зрошувальне землеробство тощо);

4) *занепалі*, в яких наявні елементи матеріальної культури та відчуються наслідки людської діяльності, але які занедбані чи внаслідок загального падіння цивілізації, чи економічного занепаду, чи з військово-

політичних причин тощо. В таких пейзажах спостерігається руйнування елементів матеріальної культури, експансія природних компонентів, особливо рослинних, але природна для даної місцевості рослинність інколи нездатна відродитись, внаслідок значного тиску в попередній період, і тому замінюється іншою, що справляє враження занедбаності певної території;

5) *здичавілі або пейзажі*, де майже стерлись наслідки людської діяльності, практично повністю замінені відновленими елементами первісного природного середовища, лише де-не-де зустрічаються найбільш стійкі з привнесених зниклою людською культурою ознак.

Таким чином, ми маємо багатомірність об'єктивних зовнішніх, незалежних від людини, умов та чинників, які впливають на сприйняття та пейзажно-естетичну оцінку ландшафту. Це вектори абсолютного та циклічного часу, напрямку та динаміки змін, множинності структур тощо, різнонаправлена дія яких формує пейзажні ознаки певних територій, незалежно від суб'єктивних естетичних оцінок.

На сприйняття пейзажних особливостей конкретною людиною впливають передусім її суб'єктивні риси: особисті ознаки (стать, вік, фізичний стан), властивості характеру (оптиміст, песиміст) та психічного складу (холерик, сангвінік), етнічна та релігійна приналежності, які є переважно успадкованим культурним надбанням, рівень та характер освіти (набута культура), місце проживання (місто певної величини чи село) як середовище життєдіяльності, яке формує ціннісні орієнтири і впливає на сприйняття та оцінку пейзажних ознак ландшафту. Великою мірою на сприйняття та естетичну оцінку пейзажу впливає настрої суб'єкта. Таким чином, пейзажна оцінка ландшафту є результатом суб'єктивного сприйняття стану довкілля, а об'єктивні чинники обумовлюють спільність таких суб'єктивних естетичних оцінок, притаманних певному суспільству на певній стадії розвитку, формуючи суспільні естетичні норми в оцінці довкілля, моделюючи ідеальні ландшафти і врешті-решт моделюючи поняття краси довкілля.

Поняття ідеального ландшафту як абсолютної естетичної цінності виступає

мірою відповідності реальних пейзажних ознак суб'єктивним уявленням спостерігача, сформованим в певному суспільстві. Саме на цій відповідності ґрунтується естетична оцінка певного ландшафту. Естетична оцінка є продуктом суспільного розвитку і з певного етапу цього розвитку формується мистецтвом: пейзажний та жанровий живопис, література, поезія, відтворюють засобами мистецтва не тільки зовнішні ознаки, а й настрої, сприйняття зображуваного. Тобто, естетична оцінка ландшафту опосередковано відбиває рівень розвитку та стратифікованість певного суспільства, тому ці оцінки завжди конкретні, мають чітку територіальну та сезонну «прив'язку», етнічне забарвлення. З іншого боку, естетичні ціннісні орієнтири змінюються з розвитком суспільства. Як зазначає А. Геттнер ідеалом краси ландшафту епохи пізнього середньовіччя в Європі були затишні ландшафти, подібні до ландшафтів Луари часів Людовика XIV, а в XIX ст. вони вже здавалися одноманітними і нудними. Альпи протягом сторіч викликали у людей негативні емоції (занепокоєння, жах перед їх величчю) і тільки з кінця XVIII ст. стали предметом захоплення. Ще пізніше прийшло визнання краси степу та моря. Така зміна естетичних орієнтирів свідчить про зміни в способі життя, відбиває їх певним чином. Можна стверджувати, що з розвитком сучасної цивілізації, коли середовище людської життєдіяльності стає все більш штучним, все менше будуть цінитися краси культурного ландшафту і все більшої ідеалізації буде зазнавати краса дикої природи. Певною мірою про такі зміни ціннісних орієнтирів пейзажно-естетичної оцінки докільля дозволяє засвідчити розвиток екологічного туризму, в основі якого лежить прагнення «побути наодинці з природою» (по можливості більш диною) або випробувати себе в змаганні з нею (екстремальний туризм, альпінізм).

Таким чином, туристичні ресурси можна розглядати як елемент етно-ландшафтної геокультурної системи, виокремлений на основі функції туристичного споживання, представлений взаємодією та взаємозв'язком сталої етнічної та динамічної інноваційної культури, зафіксований в зовнішніх ландшафтних та сутнісних діяльнісних ознаках георозмаїття.

б) *Еколого-економічний підхід* ґрунтується на оцінці споживчої вартості туристичних благ і ресурсів. Наявність туристичних ресурсів розглядається

багатьма авторами (наприклад, Квартальнов В.А., Мироненко М.С., Твердохлебов І.Т.) як чинник виробництва турпродукту, в той час як ми вважаємо їх неодмінною його складовою, яка, залежно від характеру ресурсу, має певну споживчу вартість.

Відповідно до цієї ознаки виділяють:

а) туристичні блага, споживання яких не залежить від людської діяльності на певній території (наприклад, клімат чи наявність морських акваторій);

б) туристичні блага, споживання яких залежить від екологічного стану території і природоохоронної діяльності (стан води, повітря, ґрунтів, рослинного покриву тощо);

в) туристичні ресурси постійного моніторингу і відповідного вкладання капіталу і праці на відновлення ресурсів, їх атрактивних властивостей (наприклад, шляхом реставрації, реконструкції, розвитку відповідної інфраструктури);

г) туристичні ресурси цільового призначення, створені задля поживлення туристичної діяльності на даній території.

Наведені підходи і побудовані на їх основі класифікації не вичерпують всієї багатоаспектності туристичних ресурсів, вони лише підкреслюють складність і неоднозначність поняття «туристичний ресурс» при його видимій зрозумілій простоті. Наприклад, можуть бути запропоновані до класифікації туристичних ресурсів такі загальнонаукові підходи як історичний (це дозволяє класифікувати ресурси за часом їх виникнення), системний (класифікація ресурсів за взаємоузгодженістю зв'язків), синергетичний (виявлення зв'язків та сукупної дії чинників, які посилюють ефект сприйняття в туризмі) тощо.